

**Особливості перекладу лінгвокультурологічних концептів
(на матеріалі грузинської, української та російської мов)**

SUMMARY

Anastasiya Dumbadze Doctoral student of Batumi State Shota Rustaveli University, Marina Aroshidze Professor of the Batumi State Shota Rustaveli University
Features of the translation of linguocultural concepts (on the material of Georgian, Ukrainian and Russian languages) (The work was carried out within the framework of the project KEAC-BSR, funded by the European Union's Horizon 2020 program within the framework of Grant Agreement No. 734645)

The contemporary scientific anthropocentric paradigm has formed a new view on the notion of language: an important aspect of linguistic research of this concept is the consideration of the relationship between language and culture of an ethnic group. Language is a mirror of culture and its treasury. Cultural features are manifested in languages in important basic formations/concepts. Studying and staying aware of them is important for a correct understanding of similar or distinctive features between language units and language systems in general and accurate translation, in particular. The analysis of the concepts of closely related languages (Ukrainian and Russian) and their functioning in multi-system languages (Ukrainian and Georgian) is of great interest not only in the comparative plane, but also in terms of the linguocultural peculiarities of these languages.

Such a comparison shows how similar cultural characteristics of peoples' life form similar features in the meaning of linguistic units. Whereas different features of the ethnic group's life, distinctive cultural realities form individual features in each language, including closely related ones. The study of such a difference is important for a correct understanding of the features of the conceptual system of each language, under the influence of which a unique linguistic picture of the world is formed.

The study was conducted on the example of the analysis of concepts «freedom / liberty» in the Ukrainian, Russian and Georgian languages. During the study, significant differences were found in the Ukrainian and Russian languages, which are associated with the difference in the cultures of the Ukrainian and Russian peoples. At the same time, analyzing of concepts in the Georgian and Ukrainian languages has shown many interesting similarities and parallels which are also justified by similar cultural features.

Keywords: *language, culture, ethnos, linguistic culture, concept, freedom, liberty*

Україна і Грузія – дві дружні країни, які не пов'язані спільністю походження, проте близькі одна одній в силу схожості історичних доль. Зіставлення української та грузинської лінгвокультур спирається на багаторічні політичні й економічні взаємини, постійні культурні зв'язки, активне наукове співробітництво, тісні міжетнічні відносини. Внаслідок того, що Україна і Грузія

входили до складу царської імперії, потім як соціалістичні республіки – до складу Радянського Союзу, простежується багато схожих паралелей в галузі мовної ситуації та мовної політики – передусім, це стосується долі й ролі національних мов (української та грузинської) та їх взаємовідносин з російською мовою.

Хоча в період перебування у складі інших державних утворень (Російська імперія, Радянський Союз) українська і грузинська мови й були державними, але їхнє функціональне навантаження обмежувалася лише внутрішньодержавною сферою, а всі зовнішні контакти відбувалися за допомогою російської мови.

У пострадянський час у незалежних Україні та Грузії відбуваються схожі мовні процеси, а саме – активне відродження і розвиток національних мов (української та грузинської) через відсутність сильного впливу російської мови. Мовна політика спрямована на активну підтримку цих процесів, на розвиток взаємозв'язку наших культур з європейськими культурами та обміном досвіду в різних сферах, зокрема в науковій.

Сучасна наукова антропоцентрична парадигма, на якій базуються дослідження європейських учених і представників інших країн, сформувала новий погляд на поняття мови: важливою стороною лінгвістичних досліджень цього поняття є розгляд взаємозв'язку мови і культури етносу, в якому ця мова функціонує, розвивається, змінюється і тому подібне. Адже культура кожного народу індивідуальна і різноманітна, має свої неповторні риси і ознаки, які так чи інакше відображаються в мові.

Кожна мова нерозривно пов'язана зі своїм народом, який по-різному сприймає навколишній об'єктивний світ, мовна картина світу має як загальнолюдський, так і яскраво виражений національний характер. Своєрідний національний менталітет обумовлений певними культурними цінностями, побутовими нормами, особливим укладом життя – все це тією чи іншою мірою відображається в мові, вбирається нею. Без розуміння і вивчення проявів культури і норм суспільного життя певного етносу в мові неможливо повне розуміння значення окремих мовних одиниць, текстової інформації і всього існуючого тезаурусу.

На думку С.Г. Тер-Мінасової, мова – це дзеркало культури, його скарбниця і хранитель, знаряддя та інструмент культури [7, с. 25]. Завдяки мові, зазначає В.А. Маслова, в суспільстві формується єдність, національний дух і колорит, який і відображається в мові [4, с. 11].

Вплив культури, норм і принципів суспільного життя на мову проявляється в:

- наявності одиниць, які складно або неможливо перекласти (безеквівалентної лексики, етнографізмів, реалій, екзотизмів тощо);
- певної, специфічної семантичної наповненості значення слів;
- наявності особливого коннотативного значення мовних одиниць;
- формуванні значення слів під впливом різних історичних, суспільно-політичних, соціальних, географічних та інших екстралінгвістичних чинників.

Крім цього, культурні особливості проявляються в мовах у важливих базисних утвореннях – концептах. Їхнє вивчення та усвідомлення важливо для правильного

розуміння подібних або відмінних рис між мовними одиницями і мовними системами загалом, а також для ефективної міжкультурної комунікації між країнами.

За визначенням Ю.С. Степанова, концепт – це мікромодель культури, згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини, а, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [6, с. 42].

Розгляд концептів у грузинській й українській мовах (далі – ГМ і УМ) цікаво в силу того, що ці мови є дуже різними мовами з лінгвістичної типологічної точки зору. Вони не є спорідненими і мають багато відмінностей на всіх мовних рівнях: лексичному, морфологічному, синтаксичному тощо. У той же час схожа історична доля – паралельні процеси в галузі мовної ситуації та мовної політики – ведуть до утворення схожих рис. Концептуальна база різносистемних мов (грузинської та української) відображає відмінності в семантичному наповненні концептів, в їхньому культурному осмисленні та в плані їхнього мовного вираження. Наявність подібних концептів в українській і російській мовах пояснюється, передусім, тривалим періодом функціонування в схожій суспільно-політичній ситуації в умовах домінування російської мови. Проте це супроводжується серйозними відмінностями семантичного характеру і специфікою функціонування окремих концептів не тільки в парі неспоріднених мов (українська – грузинська), але і в парі близькоспоріднених мов (українська та російська).

Для ілюстрації цього положення можна порівняти концепти **воля / свобода**, які в російській мові (далі – РМ) та в українській мають однаковий план вираження – вони пишуться однаково і звучать практично однаково. В обох мовах ці лексеми є концептами. В грузинській мові також є подібні лексичні одиниці, але вони не відповідають безпосередньо українським і російським концептам за значенням і семантичною наповненістю.

В грузинській мові є дві мовні одиниці: თავისუფლება (tavisufleba) і ნება (neba), які з деякою часткою умовності можна перевести як *свобода* і *воля* відповідно. Умовність такого перекладу полягає в тому, що семантична наповненість даних одиниць не зовсім відповідає як російським, так і українським концептам. Схожість полягає в тому, що даний концепт в ГМ є бінарним – так як в УМ і РМ. Але за своїм значенням грузинський бінарний концепт більше схожий з російським. Бо в цьому концепті превалує концепт *свобода* – თავისუფლება (tavisufleba). Це слово є більш вживаним і несе більш широкий спектр значень. В УМ ж ми можемо спостерігати зовсім іншу картину, а саме загальновживаність на мовному рівні концепту *воля, а не свобода*.

Наявність подібної схожості значень в ГМ і РМ можна ймовірно пояснити великим і тривалим впливом з боку російської мови і російської культури на життя грузинського народу. Довгий період перебування в складі Російської імперії та Радянського Союзу в умовах політики активної русифікації не міг не відбитися на концептуальній системі. І хоч Грузія з 1991 року вже є незалежною

державою й активна політика насадження російської мови як «другої рідної» мови вже в минулому, концептуальна картина, мовна картина світу не можуть так швидко змінитися. Адже багато процесів на такому рівні протікають не просто роками і навіть не десятиліттями. Отже, схожість між грузинською і російською мовною картиною світу в наш час може спостерігатися в багатьох проявах: схожі коннотативні значення, загальновживані прецеденти(до автора:???) імена, близькі за семантичним навантаженням зооніми тощо...

Концепт თავისუფლება (tavisufleba), який можемо перевести як *свобода*, несе в собі широкий спектр значень, серед яких, за матеріалами національної парламентської бібліотеки, варто відзначити наступні: свобода слова, преси, віросповідання, людини, отримання інформації, думки, совісті, вираження, маніфестацій та організацій, громадянська свобода, особиста свобода, воля особистості, людини, суспільства. А ნება (neba) (*воля*) перекладається як особиста воля: те, що не можна відняти у людини. Як бачимо, თავისუფლება (tavisufleba) і ნება (neba) дуже переплітаються між собою в семантиці значень.

Крім вищевказаних лексем можна відзначити синонімічні з ними одиниці: такі як თავისთავადობა (tavistavadoba, що означає «сам собі пан») і ხალვათობა (xalvatoba, що означає «вільна від сімейних обов'язків (без дружини, дітей) і від інших зобов'язань загалом, людина, безтурботна, дещо безвідповідальна»). Ці слова доповнюють семантичний ряд *свобода* / *воля* і є особливістю грузинської мови.

Отже, як бачимо, в ГМ деякі відтінки значень не просто входять до ряду значень слів თავისუფლება (tavisufleba) і ნება (neba) (*свобода* / *воля*), а проявляються в наявності окремих мовних одиниць – თავისთავადობა (tavistavadoba) і ხალვათობა (xalvatoba). Знання цих одиниць важливо для перекладачів для виконання якнайточнішого перекладу.

Щоб продемонструвати спектр відмінностей аналізованого концепту між УМ і ГМ, необхідно проаналізувати семантичну наповненість концепту *воля* / *свобода* в УМ. Проведений аналіз був здійснений нами в порівняльно-порівняльному аспекті з російською як близькоспорідненою мовою, що представляє собою особливий інтерес, тому що в сучасній антропоцентричній лінгвістичній парадигмі у фокусі лінгвокультурологічних досліджень знаходяться неспоріднені мови, чії відмінності кидаються в очі, тоді як концептуальна специфіка близькоспоріднених мов ще не досліджена повною мірою.

Для початку варто відзначити, що семантична структура концепту *воля* в РМ і УМ дуже відрізняється. За дослідженням О.О. Яцкевіч ядро концепту ВОЛЯ в УМ складають слова: *бажання* / *вибір* / *сила* [8, с. 11]. На периферії вказані ознаки: незалежність, самостійність, звільнення. За дослідженням Н.М. Катаєвої, в РМ основними значеннями цього ж концепту є вираження: *самостійність* / *відсутність підпорядкування*. Периферійними вказуються значення: повна відсутність кордонів, нічим не обмежений простір. І також цікаве та важливе відмінне значення: негативна конотація – *воля* як щось, що несе руйнівний вплив, що вводить людину до сфери інстинктів [3, с. 17].

Отже, як бачимо, на рівні дисертаційних досліджень було проведено дослідження семантичної наповненості концепту воля в УМ та РМ і порівняння результатів цих досліджень показує безліч відмінностей в цих мовах.

Крім аналізу дисертаційних досліджень, нами був проведений оглядовий аналіз лексики, фраз, народної творчості, художніх творів та інших джерел на УМ та РМ і виявлено багато цікавих відмінних значень між значенням концептів *воля* / *свобода*.

В УМ на офіційному, законодавчому рівні слово *воля* вживається у складі словосполучень «*позбавлення волі*» (*позбавлення волі*) та «*обмеження волі*» в Кримінальному кодексі України. Це назви двох видів покарань за кримінальні злочини. Наявність такого роду словосполучень в Кримінальному кодексі пов'язано з багатьма факторами, серед яких, на нашу думку, особлива роль належить історичним особливостям долі українського народу. З давніх часів український народ прагнув здобути незалежність від гноблення іншими народами і знайти саме *волю* (*не свободу*). Особливо яскраво боротьба за незалежність здійснювалася в період козацтва. З того часу в народній творчості виникли такі вирази: «*Козак і воля – заласна*(до автора: що за слово??? *доля*», «**Воля** – то маленьке слово, а всі йому раді»; «*Краще стоячи вмерти, ніж, сидючи в неволі, жити*».

Отже, взяття людини під варту (в рабство) або інші види обмеження свободи дії, свободи життя в українського народу асоціюються більше не зі словом *свобода*, а саме зі словом *воля*, що знайшло відображення і в художній літературі:

«*Де воля спить, її ще й приколишуть*» (Ліна Костенко);

«*Страшніше смерті – воля на приколі*» (Борис Олійник).

У творчості Тараса Григоровича Шевченка слово *воля* зустрічається практично в кожному поетичному творі, бо поезія великого українського поета була пронизана засудженням гноблення українського народу. У відомій поемі великого поета «Сон» є такі рядки:

«*І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Не одинокий, а жонатий
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, **а на волі**;
Та на своїм веселім полі
Свою таки тишеницю жнуть...*» (Тарас Шевченко)

У цих рядках говориться, що сон матері про вільне життя її дитини – це сновидіння про найбільшу мрію та найбажанішу подію для кожної української людини.

Особливий інтерес викликає та обставина, що до ХІХ століття в українській літературі слова «*воля*» і «*свобода*» вживалися паралельно як синоніми, передаючи значення особистої і суспільної свободи людини (народу):

«*Оце ж вам воля і свобода*» (Панас Мирний);

«-Чув? Свобода, воля, а яка воля?» (М. Коцюбинський).

Але до кінця XIX – початку XX століття на українській етнічній території слово «свобода» поширилося внаслідок розвитку суспільно-політичного життя і боротьби робітничого класу за свої права. У той час з'явилися такі вирази як «свобода слова, право на свободу, свобода особи, свобода друку», які стали вживатися і в художній літературі: «Я просвічена людина, маю право на свободу, на самостійність» (І. Нечуй-Левицький).

У цей період за словом «свобода» закріпилося значення відсутності політичного й економічного утиску та обмежень у суспільно-політичному житті. А за словом «воля» закріпилося основне значення як внутрішнього психічного стану, можливості управляти своїми діями і свідомо регулювати свою поведінку, реалізовувати бажання [3, с. 11].

Отже, на формування відмінностей у значенні раніше практично однакових за змістом понять «свобода» і «воля» вплинули історичні, екстралінгвістичні фактори суспільно-політичного життя українського суспільства.

Хотілося б звернути увагу, що в РМ в більшості випадків слово «воля» вживається в текстах художньої літератури як архаїзм. У спілкуванні ж це слово може вживатися тільки для передачі особливої експресії або разом з фразеологізмами, де зустрічається досить часто («воля вольная», «давать волю рукам», «век воли не видать» і багато інших). Тож у російській мові це слово набуло архаїчного характеру або значення особливої експресивності [2, с. 30].

Крім того, концепт *воля* несе в собі важливе відмінне значення: *відсутність кордонів, безмежний простір*. Таке семантичне значення пов'язано з дуже важливим екстралінгвістичним фактором – географічній особливості державності російського народу [5, с. 56]. Росія (будь то Російська імперія, Радянська Росія, Російська Федерація в наш час) завжди була територіально дуже великою державою. Це не могло не позначитись на особливостях російського національного характеру і на мові, в якій відображаються особливості життя народу, його побут, традиції тощо. Ось і до розуміння слів «свобода», «воля», крім вище зазначених значень, залучаються відчуття великого, широкого простору. Прикладом тому є рядки російського поета М.Ю. Лермонтова (поема «Бородіно»): «И вот нашли большое поле: есть разгуляться где на воле!».

Звичайно ж національний характер проявляється в фразеології: «Выйду в поле, и моя воля»; «В поле две воли» та інші.

Таке розуміння слова «свобода» не властиво для української мовної картини світу, бо історично українець ніколи не відчував себе на просторах величезної держави. Українці як і грузини протягом багатьох століть боролися за свою незалежну територію та завжди зазнавали утисків і територіальних обмежень. Тому в семантичному значенні концепту *воля* в УМ визначальним значенням є *відсутність обмежень, гноблення*.

Важливе відмінне значення концепту ВОЛЯ в РМ – це негативна конотація, що несе значення руйнування, бунту, анархії: «Волю дать – добра не видать», «Дай

душе волю, захочет и боле», «Дай сердцу волю, заведет тебя в неволю», «Воля и добрую жену (и добра мужика) портит».

На думку російських дослідників А.С. Солохіної та Е.В. Урисона, значення слово «свобода» в РМ хоч і пов'язане з відсутністю обмежень в політичній сфері, але це далеко не первинне значення, а швидше другорядне. На першому плані наступні значення:

- 1) можливість робити, що хочеш, діяти за власним бажанням;
- 2) відсутність обмежень, утисків;
- 3) вільний, незайнятий час [4, с. 32].

На нашу думку, причиною цього є той факт, що російський народ не жив у стані постійної багатовікової боротьби за свободу, за відсутність гноблення від іноземного ярма. У російського народу була своя сильна держава і міжетнічні військові конфлікти не закінчувалися захопленням держави іншими країнами.

Як бачимо, в близькоспоріднених мовах між одними і тими ж концептами, які навіть мають однакове мовне вираження, при глибинному аналізі можна виявити безліч важливих відмінних рис. Їхнє вивчення і розуміння важливо в багатьох сферах, особливо для здійснення якісного, точного перекладу. Адже розуміння того, які екстралінгвістичні фактори впливали або впливають на формування концептуальної бази, може дати відповіді на розуміння значень багатьох інших концептів. Таке розуміння важливо для здійснення якісного перекладу, а також для міжкультурної комунікації загалом. Дослідження концептуальної бази вимагає інтердисциплінарного підходу і спільних зусиль учених різних країн.

Список використаних джерел:

1. Вербицкая Л.А. Язык и общество. Роль языка в жизни общества. Издательство (журнал): ООО «Педагогика». М. – 2015г., 3 – 18 с.
2. Івченко М.П. Сучасна українська літературна мова. Київ, 1965 р.
3. Катаєва Н.М. Русский концепт «Воля». автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 – Єкатеринбург. 2004. – 23 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Издательский центр «Академия», 2001 г. – 208с.
5. Михайленко А.О. Украинский и русский: в чем разница? // журнал «Интересная лингвистика». – 2010 г.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. - М.: Академический проект, 2004, с. 42 – 67.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва: Издательство «Слово». 2000г. – 146 с.
8. Яцкевич О.О. Концепт «Воля» в українській мовній картині світу: автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 – Харків: Б.в., 2009 . – 19 с.

Анастасія Думбадзе,
докторант Батумського державного
університету Шота Руставелі

Марина Арошидзе,
професор Батумського державного
університету Шота Руставелі